

Szigeti Csaba:

NÁDAS PÉTER: LEIRÁS

Nádas Péter új kötetének írásai 1969 és 1975 között íródtak, s így érthető, hogy több novella - de különösen kisregénye, a Szerelem - vérségi kapcsolatban áll az 1972-ben befejezett Egy családregény vége c. művével. Tul azon, hogy a Leírás magában hordja a családregény erőnyeit-eredményeit, a két kötet egymást is megvilágítja: reflexfények vetülnek egyikről a másikra. A szerző írásaiban már korábban is fel-felbukkant Spinoza, Hegel egy-egy gondolata, a jelen kötetben Freud, Bergson, a zsidó és keresztény misztika: de Nádas végső soron empirista. Szándéka szerint a megfoghatót keresi makacs könyörtelenséggel, az elemi egységet, a zéró-pontot. Nem stilizál: antropológiai-flozófiai kiindulású próza az övé, de konkrét. E kötetének idézőjeles "hősei" - akár csak a családregény figurái - a történelmet elszenvedő emberek, akikben vagy létük lényegének keresése munkál, vagy a helyzetmegjelölés, az állapotrajz rögzítésének kényszere. Írásai eszerint rajzolnak ki két szövegtípust: a tudat, a szellem utjainak-tévtutjainak keresését és a leírását.

A kötet nyitó műve /Élveboncolás/ e kétféle szellemi magatartásmód közös gyökerét mutatja fel egy női aktmodell látványának értelmezésében. "Engem az a néhány pillanat izgat. A senki földje a felöltözöttség és a mezítelenség pózai között. A már nem és a még nem - a között."

A történelem vibráló holtpontjai. " Nádas hőseinek elveszettség-tudata, bizonytalanságérzete innen ered: e holtpontról az ember- és az emberiségtörténetet mint az eseménynélküliség históriáját szenvedik el. A holtponterre és ideje mult és jelen közé szorult: e nézőpontból a mozgás csak látszat, s ami valóságos, az a tarkaság alatti mozdulatlanság. Nádas Péter elvesztett multidő és el nem ért jelen között létező hősei e helyzet végső következményeit akarják levonni, önnön lényegüket kutatva megfoghatatlanná vált terükben és idejükben. A beidegződött civilizatorikus-történelmi reflexek, az esetlegességek lebontása, a személyiség redukciója útján jutnak el a hegeli konkluzióhoz: "... a személyes én egy képzelt szubjektum, amelyre a tartalom mint akció és állitmány vonatkozik."

Az akcidentális történések és a személyiség belső hordalékának lebontása, az Én önmagával való azonosságának keresése legkiérleltebb módon a Szerelemben jelenik meg: a kisregényben tér és idő megszűnik, a szilárd pontok, fogódzók eltűnnek, a tudat egy kiüresedett én mélyére zuhan. A mélység mérhetetlen. /Nem lehet nem észrevenni a közös gondolati magot a családragény és a Szerelem között! "Nincs idő! ez a tévedés, idő nincs!" - kiáltja ott a nagypapa, s a zuhanás időtlen állapota teszi értelmezhetetlenné unokája számára a történelem egészét; ugyanez a mondat itt, a kisregényben is elhangzik: ha a valóságos Én lényege a semmi,

s zuhanásában ezzel a képzelt szubjektum is azonosul, akkor "nincs idő". Ebben a de profundis-állapotban az Én - konvencionális, történeti-kulturális segédegyenesei híján - tudatmozgássá válik: a gondolkodás üres kategóriái, a csupasz fogalmak, a logikai lépéssorozatok a semmi határtalan egységét és azonosságát őrlik. A keresés, az Én redukciójának vége a személyiség zéró-pontja. S tegyük hozzá kesernyésen: ez a keresett elemi egység, a megragadható!?

A "leíró" novellák a gondolkodás hamis fogalmait lomtárba vetik vagy legalábbis tudatosítják a kategóriák hamisságát: az Énben fel nem lelt archimédeszi pontot rajta kívül keresik. Ezért telítődnek tér- és időkoordinátákkal, a körülmények, a személyiség helyszínrajzaival. Nádas itt a közvetlenül adottat, az érzékelés szintjét jegyzi, akár a gyermek. Szin, faktura, illat alapozza meg a világ kozmológiáját. A leltár mindenekelőtt pontosságra tör: a részletek, a tört esetlegességek, az elvesztett személyiség, a felettes Énné kövesedett bűntudat kimerevedett diszleteit írja, a konvenciókkal telemázolt paravánokat. Amint a szerző az elemi érzékelés adatait ontológiai síkra vetíti, az ember civilizációs alaphelyzetének, a szorongás, a félelem, a kiszolgáltatottság, az esendőség "condition humaine"-jének ábrái vetülnek a kihült diszletekre /Ma, Minotaurus, Leírás/. A lebontás, az analízis itt is az üresség felé tart.

Hogyan lesz e szigorral végiggondolt kettős redukcióból művészi próza, olvasmány? Az ábrázolás sajátos technikai eszközeit Nádasnál maga a világgép érlelte ki, s az író műveinek feltűnő, kortársaitól elhatároló sajátossága az a közvetlen megfeleltetés, ami a próza nyelvét, a szövegszervezést a létértelmezés axiómáival összekapcsolja. Emeljük ki két alapvető eszközt! Nádas írásainak /legerőteljesebben tán a Minotaurusnak/ nyelvi szövete teli van egyforma vagy hasonló mintázatokkal. Mondatok, szövegrészek bukkannak fel újra és újra, hol változatlanul, hol módosítva, szekvenciaszerűen visszavisszatérnek a variációs ismétlés törvénye szerint: s épp ezáltal megszűnik a művek időbeli linearitása, folytonossága, mintha az események egyetlen időpillanatban kerülnének együvé. Ám az így teremtett nyelv a személyiség belső szerkezetét is leképezi, tul a "nincs idő" gondolatának érzéki ábrázolásán. "Motivumok születnek és halnak. A születő és haló motivumoknak bizonyos variációja embernek neveztetik az emberi variáció által. ... De az egész: azonos dolog ritmikus, variatív ismétlődése." És a lassítás technikája! a holtponthoz, az Én-történet mélyrétegének lassu ritmikájával Mintha Sheryl Sutton félórás mozdulatainak, gesztusainak koreográfiáját játszanák Nádas Péter hősei elveszettségük misztériumszinpadán. S mert ez a prózaelképzelés nem enged meg "lazaságokat", e technika használata bravúrosan biztos. Az írások erősen intellektuális, néhol enigmatikus jellege is a kon-

cepció szükséges velejárója. Ami az egyes írások esztétikai hatásának különbségeit illeti, nem véletlenül használtam a "szöveg" megjelölést. Ugy érzem, ezeknek az írásoknak alig van műfaji irányítottságuk, s csak terjedelmi szempontból nevezhetők novellának, kisregénynek stb. Ezért csak a Minotaurus, a Leírás és a Szerelem nevezhető egyértelműen remekműnek.

Hogy Nádas Péter új kötetében milyen biztosan kezeli korábbi írásainak eredményeit, s hogy milyen egyenletes írói teljesítményt nyújt, azt jól mutatja írásainak hatása. A Szerelem olvasása közben mármár elviselhetetlen görcs fojtogatja a torkot: felemelkedni a kábítószeres mámor mélyéről, énkünk sötétjéből a konvenció-világba, a beidegződött segédegyenesek, a tapintható tárgyak világába! A kötet utolsó, leg-rövidebb írása /Ut/ épp hétköznapisága révén fel-szabadító. Jelzi, hogy nem reménytelen az "állítmány", az akcidentális, esetleges világ, az ébrenlét konkrétságának értelmezhetősége és értelmessé tétele.

/Szépirodalmi, 1979./